
УДК 811.161.2'373.7

Марія Цуркан
м. Чернівці

ЗАГАЛЬНОМОВНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС

У статті розглянуто проблему використання фразеологізмів як засобу стилізації розмовності в художньому тексті, а також подано характеристику загальномовних та індивідуально-авторських фразем, зафіксованих у творах Марії Матіос.

Ключові слова: *категорія розмовності, фразеологізм, мовотворчість Марії Матіос, загальномовні фразеологізми, індивідуально-авторські фраземи, трансформація фразеологічних одиниць.*

Живомовна стихія — джерело літературної мови, що відображає дух і особливості ментальності кожного народу. Мова художньої літератури, особливо прози, єднає розмовно-побутову й літературну комунікацію, що засвідчує глибину взаємодії розмовного та художнього стилів, які, за словами П.С. Дудика, «не утворюють окремих мовних систем, а входять в єдину систему загальнонародної літературної мови, в усьому головному підпорядковуються її загальним законам...» [3: 20].

Кожен стиль має свою внутрішню форму і певну варіативність у вираженні того самого змісту. Розширення семантико-стилістичних функцій розмовних елементів у мові художньої літератури зумовило утвердження розмовності як стилістичного явища. За висловом С.Я. Єрмоленко, розмовність «полягає в невимушеному тоні спілкування, використанні емоційних форм називання явищ, предметів, експресивних синтаксичних конструкцій, що виявляють безпосередні оцінки, ставлення до повідомлюваного. Розмовність реалізується в розмовній лексиці, словотвірних типах, у розмовному синтаксисі» [4: 149].

© М.В. ЦУРКАН, 2014

Одним із показових засобів стилізації розмовності в художній мові є фраземні одиниці (ФО), що з давніх часів акумулюють у собі народну мудрість, багатівікові життєві спостереження людей, відображають їхню психологію, мораль, філософські засади життя. Ці спостереження ставали об'єктом наукових досліджень М.Ф. Алефіренка, С.П. Бирик, Н.Д. Бабич, Л.О. Ткач, В.М. Білоноженко, Г.П. Їжакевич, В.С. Калашника, Ф.П. Медведєва, Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченка, В.А. Чабаненка та ін. Особлива увага сучасних мовознавців зацікавлена на розгляді ФО як репрезентантів картини світу етносу (М.Ф. Алефіренко, О.О. Селіванова, В.Д. Ужченко та ін.). На думку О. О. Селіванової, фразеологізми як номінативні одиниці мови є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне відношення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється в етносвідомості на прототипові. Стереотипи поведінки етносу представлені в його культурі, традиціях, звичаях тощо, а вербалізовані, зокрема, у мовній фразеосистемі [6: 11].

Проблема стилістичного потенціалу фраземіки в художній мові не нова, але вона повсякчас привертає увагу будь-якого дослідника ідіостилу письменника і потребує урахування психоемоційних домінант його мовотворчості, мовного ареалу, у якому сформувалася його мовна свідомість. Так, наприклад, студії Н.Д. Бабич, Т.П. Свердан, Г.Т. Кузь, Н.О. Шатілової та ін. присвячені використанню ФО в мовній канві творів буковинських письменників — Юрія Федьковича, Ольги Кобилянської, Сидора Воробкевича. Поза увагою дослідників лишається питання функційного призначення фразеологізмів у мові художніх творів популярної сучасниці Марії Матіос — лауреата Національної премії імені Т. Шевченка (2005 рік), переможця конкурсу «Книга, яку найбільше читають» (2007 рік).

Важливим текстоутворювальним складником серед мовних засобів, якими користується буковинська майстриня слова, є фразема, оскільки ФО є однією з тих категорій мови, яка найточніше відображає її національну специфіку, самобутність і своєрідність. Мовотворчість Марії Матіос насичена як загальномовними, традиційними, кодифікованими (узуальними) ФО, що засвідчені в Словнику української мови в 11-ти томах (СУМ) та в Словнику фразеологізмів української мови (СФУМ), так і трансформованими, оказіональними, індивідуально-авторськими фраземами.

Загальномовні ФО в авторському тексті засвідчують уміння письменниці актуалізувати потрібний матеріал у мові персонажів, що посилює емоційно-експресивну насиченість оповіді, індивідуалізує мову буковинців та гуцулів.

Кодифіковані фразеологічні одиниці, що зберігають традиційні значення та структуру, увиразнюють, насичують мову твору невимушеною образністю, колоритом безпосередності оцінок, як-от: *кров з носа* 'незважаючи ні на що, ні на які обставини, за будь-яких умов та ін.'

[СФУМ: 315]: *Мені навіщось — кров із носа!* — потрібно було будь-що добігти до незамерзлого корита... (Ав: 11); *не в тім'я битий* 'розумний, тямущий, кмітливий' [СФУМ: 30]; *Корнелія не в тім'я бита* (Н: 140); *дивитися вовком* 'виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь' [СФУМ: 197]: ...саме в цьому місці, звідки Михайло дивиться вовком... (СД: 103); *на широку ногу* 'розкішно, багато, без будь-яких обмежень' [СФУМ: 439]: *А графиня плюнула на поліцію — і приймала опалого вождя на широку ногу* (БР: 46).

За допомогою узуальних ФО Марія Матіос різнобічно характеризує персонажів, виділяючи певні деталі в їхній зовнішності, характері, рисах вдачі, ситуативній поведінці та ін. Наприклад: *кров з молоком* 'здоровий, рожевовидий, рум'яний (про людину та її обличчя)' [СФУМ: 315]; *Парасочка біленька, кров з молоком...* (Н: 97); *кишка тонка* 'не вистачає сил, здібностей, уміння, рішучості і т. ін. для виконання, здійснення чогось' [СФУМ: 295]: ...і сам хотів би бути президентом, але *кишка тонка...* (БР: 146); *народився в сороці* 'везучий, удачливий, щасливий' [СФУМ: 425]: *Федусько родився в сороці* (Н: 21).

Узагальнюючи семантику фразеологічного матеріалу в прозі М. Матіос, простежуємо, що традиційно для письменниці, яка фокусує увагу читачів на ситуаціях сільського повсякдення, актуальні оцінно-кваліфікативні сталі звороти, що виражають:

— розумову діяльність: *ламати (рідко ломити) голову* 'напружено працювати над розв'язанням якогось складного питання; робити щось' [СФУМ: 327]: *То сьогодні зранку ломили голови в сільраді — ким замінити Хромого ...* (Н: 70); *сушити голову (думанням)* 'напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем' [СФУМ: 701]: *Ларій був би й тиждень не сушив собі голову думанням* (Н: 195); *прийти/приходити в голову (до голови)*: 'з'явитися, виникнути (про думки, здогади та ін.)' [СФУМ: 561]: — *А кому прийшло до голови — робити домовину наперед?* (Н: 220);

— психічний стан людини: *уривати/урвати (увірвати) терпець* 'доводити кого-небудь до втрати ним рівноваги, спокою' [СФУМ: 737]: *І увесь цей час за мною біжить безконечно жалісливе бабусине „Марічко, верніться!” — але так само безконечно уперто мені не уривається терпець дотепер бігти босоніж Планетою Життя...* (Ав: 11); *мати серце (на кого-що)* 'бути незадоволеним ким-, чим-небудь' [СФУМ: 377]: *На вас люди серця не будуть мати, як будете карати невинних* (Н: 29); *нерівно серце б'ється (до когось)* 'кого-небудь охоплює якесь почуття' [СФУМ: 640]: *У Коляя нерівно билосся серця до іншої — до Анни Зорівчак* (Н: 123); *совість мучить* 'хто-небудь відчуває гризоту, сором за свою провину, несправедливість і т. ін.' [СФУМ: 675]: — ...*А тебе колись буде мучити совість, що ти могла допомогти мені* (Н: 164);

— фізичний стан особи: *дрож пробирає (проймає, пробиває і т. ін.)* 'хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, нервового напруження' [СФУМ: 220]: *Але його била дрож при згадці про Анну* (Н: 193) —

письменниця вживає слово „дрож” у жіночому роді, що є особливістю місцевої гуцульської говірки; *як пень* зі сл. *стояти, сидіти* ‘бездумно, бездіяльно, нічого не розуміючи’ [СФУМ: 489]: *Іларій тоді спускався з Околени чи то від Василя, чи то від його жінки, — й став як пень перед джерелом-копанкою, де якось так чудно вмивалася Анна* (Н: 194);

— реакцію на почуте: *пропускати повз вуха* ‘не реагувати на те, що говорять’ [СФУМ: 578]: *...слова Лупула Михайло пропустив повз вуха — він наче здурів від невідомості* (СД: 99).

Загальномовні ФО засвідчено й у мовних партіях персонажів творів буковинської письменниці, де вони дають самохарактеристики, відзначають характер своїх почуттів, переживань: *тримати язик на припоні* ‘мовчати, не розголошувати чого-небудь, утримуватись від висловлювання’ [СФУМ: 722]: — *З людьми [я] спілкувалася мало, язик тримала на припоні* (Н: 167); *нема (немає, не буде, не було і т. ін.) життя* (перев. без кого—чого) ‘хто-небудь позбавлений душевного спокою; комусь дуже погано’ [СФУМ: 432]: — *...Я його дуже любила... Й думала, що життя мені не буде без нього* (Н: 167); *при пам’яті* ‘у свідомому стані’ [СФУМ: 730]: — *Коли я зомліла. Може, й добре, що зомліла, бо не знаю, що було б, якби була при пам’яті* (Н: 166); *старший, куди пошлють* ‘той, хто виконує незначні послуги, доручення, бігає, ходить кудись; побігач’ [СФУМ: 690]: — *...я був всього лиш старшим куди пішлють — солдатом* (СД: 117).

У структурі узуальних фразем прозової мови М. Матіос часто вжито слова на позначення частин тіла, що підкреслює антропоцентризм фразеології як засобу стилізації розмовності, зокрема:

— *голова*, а саме: *братися (хапатися) за голову* ‘бути у відчаї, розпачі; дуже переживати, шкодувати’ [СФУМ: 45]: *Люди в селі роблять часом таке, що навіть Даруся хапається за голову...*(СД: 6); *морочити голову* ‘завдавати кому-небудь клопотів, турбот; заважати, набридати’ [СФУМ: 408]: — *А ця, — показав пальцем на Дарусю, — німа. І не мороч їй голову* (СД: 63);

— *очі*, як-от: *замилювати / замилити очі* ‘обдурювати кого-небудь, хитрувати, приховуючи хиби, недоліки, справжній стан речей’ [СФУМ: 248]: *...неньо знали, коли кому треба очі замилити, то й говорили порумунськи...* (Н: 18); *ковзати / ковзнути поглядом (очима)* ‘дивитися, поглядати на кого-, що-небудь’ [СФУМ: 302]: *Його великі розкosi очі ковзали по людях...* (Н: 9); *не спускати / не спустити ока (очей)* ‘постійно пильно дивитися на кого-, що-небудь’ [СФУМ: 685]: *Юр’яна забилася в запічок і не спускала очей з яблука* (Н: 10);

— *язик*, на кшталт: *прикусити язика* ‘утриматися від висловлювань; замовкнути’ [СФУМ: 563]: *...гляне на Івана, стисне плечима, та й прикусить язик* (СД: 35); *розпускати / розпустити язика* ‘не стримуватися у розмові; багато говорити’ [СФУМ: 614]: — *Що ти, дурню, язик розпускаєш?* (СД: 73); *тримати (держати) язик (язика) за зубами* ‘мовчати, не розголошувати чого-небудь, утримуватись від висловлювання’ [СФУМ: 722]: *Моє щастя в тому, що завжди тримала язика за зубами* (БР: 156) та ін.

У художні твори Марії Матіос привносить розмовність ще одна особлива група фразеологічних конструкцій — т. зв. **індивідуально-авторська фразеологія**, що не увійшла до реєстру СФУМ. Усно-розмовна ситуативна природність таких ФО, прозорість їхньої семантики засвідчують радше те, що такі фраземи письменниці могла «підслухати» в рідному говірковому середовищі й вкласти в стилізовані репліки персонажів. Саме такий мовний матеріал у досліджуваних прозових творах цікавий, з одного боку, тим, що такі ФО розширюють арсенал виражальних засобів літературної мови, оновлюють образні ресурси прозової мови, а з іншого, — виявляють ідіостильові особливості творчого пошуку письменниці. Пор. думку В. А. Чабаненка, що «прагнення до небуденного, образного, оригінального вираження думки, постійний пошук експресивності часто штовхають авторів... на переробку усталених, традиційних фразеологічних виразів. Така переробка завжди є наслідком індивідуальної мовотворчості» [8: 62]. Погоджуючись з твердженням про особливий експресивний потенціал т. зв. індивідуально-авторської фразеології, висловлюємо сумнів щодо того, що письменник сам творить виражальний ресурс такого структурно-семантичного типу: йому на допомогу приходять численні, тривалі спостереження за реальним життям мови. Отже, на нашу думку, правильніше означувати такий клас текстових ФО як «позасловникова фразеологія».

Традиційно виділяють два типи трансформації ФО — семантичний та структурно-семантичний (Л.Ф. Щербачук, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, Т.В. Цимбалюк). Семантичних видозмін фразем у розглянутих творах Марії Матіос не зафіксовано. Натомість поширені структурно-семантичні трансформації, пов'язані з: а) посиленням ролі ареальних ознак у стилізованій мові персонажів, як-от: *стати снопом* (пор.: *стати / стояти стовпом* 'раптово застигнути нерухомо (від здивування, збентеження і т. ін.)' [СФУМ: 692]): *Газда стояв снопом посеред хати* (Н: 158) — заміником є загальноновживане слово, що вживається в певному середовищі частіше, ніж кодифікований елемент; *годувати газдівські воші* (пор.: *годувати воші (вошей, бліх, нужу, блошиці і т.ін.)* 'перебувати в поганих побутових умовах; жити дуже бідно, злидарювати' [СФУМ: 154]): *...нішов Михайло по людях, годувати газдівські воші та вчитися всяким ручним роботам...* (СД: 84) — поширювачем виступає прикметниковий діалектизм у значенні 'господареві'; б) відтворенням явища економії мовних зусиль у стилізованій усно-розмовній мові персонажів, напр.: *заробляти (кривавим) мозолем* (пор.: *кривавими мозолями* 'важко, наполегливо, виснажливою працею; тяжко' [СФУМ: 402]): *...я своїм мозолем заробляю, аби прогодуватися самому* (СД: 73) — випущено компонент 'кривавим'; в) відтворенням результатів психолінгвальних процесів усно-розмовної ситуативної контамінованості висловлень: *жар нашить з обличчя* (пор.: *кидає / кинуло в жар (пал)* 'хто-небудь червоніє від ніяковості, сором'язливості' [СФУМ: 291] та *лице (обличчя) горить, [аж] нашить* 'хтось почервонів, дуже червоний з якоїсь причи-

ни' [СФУМ: 339]): *Іларій також намагався не зустрічатися з нею очима: таємний і страшний жар пахів з її обличчя* (Н: 197) — застосовано контамінацію двох семантично близьких фразем.

Отже, субститутами в таких трансформованих фраземах виступають загальноновживані слова, а також некодифіковані розмовні слова-замінники (найчастіше діалектизми). У компонентному складі подібних мовних одиниць спостерігаємо заміну як одного, так і кількох компонентів, що «не перетворює фразему на вільне словосполучення, це авторизований варіант загальноновживаного звороту, про що свідчить тотожність значень» [1: 76].

У мові творів Марії Матіос замінені компоненти ФО здебільшого виражені словами тієї ж частини мови, що часто є контекстуальними синонімами, наприклад:

— іменниками — стилістично нейтральними номінаціями: *робити гонор* (пор.: *робити / зробити честь* 'виявляти повагу, пошану, до кого-, чого-небудь' [СФУМ: 601]: — ...*А ви такий поважний чоловік, то що тут дивного, що вам великий гонор роблять* (Н:158); *піти в глину* (пор.: *піти в землю* 'умирати' [СФУМ: 278]): ...*а за три роки потому мама пішла у глину через пусті бабинські язики* (СД: 84); або ж іменниками — розмовними словами: *прицвяшкувати до землі* (пор.: *прикипіти до землі* 'завмерти, вклякнути на місці від чогось несподівано почутого, продуманого і т. ін.' [СФУМ: 562]): *Та великий жах прицвяшкував до землі намертво, що вона ладна отут запастися...*(Н: 147).

Засвідчено в художній мові письменниці й такий прийом індивідуально-авторської трансформації, як розширення усталеної структури ФО через уведення до її складу додаткових компонентів, що сприяє семантичному оновленню фразем, підсилює їхню експресивність. За характером нового компонента виділяємо такі типи розширення компонентного складу фразем:

— об'єктивним поширювачем: *перебирати у голові сто двадцять п'ять гадок* (пор.: *перебирати у голові (пам'яті)* 'обдумувати щось, пригадувати або уявляючи у точній послідовності' [СФУМ: 562]): *Іларій перебрав у голові сто двадцять гадок, поки не надумав одну* (Н :196); *бідую виносити на люди* (пор.: *виносити / винести на люди* 'робити що-небудь відомим іншим; розголошувати' [СФУМ: 78]): — *Самі видите, терплять обоє — а бідую на люде не виносять* (СД: 124);

— атрибутивним поширювачем: *звалитися на діточу голову* (пор.: *звалитися на голову* 'несподівано стати для кого-небудь об'єктом турбот, клопоту' [СФУМ: 258]): — ...*Вона лиш місяць, як звалилася на діточу голову з тої Полтави* (Н: 124) — прикметниковий поширювач-діалектизм *діточий* — *дитячий* є засобом стилізації розмовного мовлення гуцулів; *не мати лихого серця* (пор.: *не мати серця* 'не ображатися на когось, бути байдужим до когось, до чогось' [СФУМ: 380]): *А на цього газду, як він її навіть зрадить, Корнелія лихого серця мати не буде* (Н: 161);

— обставинним поширювачем: пустити сльозу на волю (пор.: пустити сльозу ‘плакати’ [СФУМ: 586]): — ...*Але я не можу пустити сльозу на волю...* (Н: 83); стратити голову з думання (пор.: втратити (стратити) голову ‘ставати нездатним обдумано, розсудливо діяти, поводитися’ [СФУМ: 137]): — *Я також стратив голову з думання...* (Н: 86).

Для художнього мовомислення письменниці характерна увага й до фразеологізмів із розширеним компонентним складом, як-от: зарізати без ножа і застрелити без карабіна (пор.: різати без ножа ‘ставити когонебудь в скрутне, безвихідне становище, завдавати кому-небудь великих неприємностей’ [СФУМ: 598]): *А сьогодні Михайла зарізали без ножа і застрелили без карабіна...* (СД: 144); гаразду нізвідки не видно і кінця-краю не видно (пор.: нема (не видно) кінця-краю ‘чого-небудь є дуже багато або щось виявляється великою мірою’ [СФУМ: 431]): *Що гаразду нізвідки не видно і кінця-краю їхньому дуренству також не видно* (СД: 24) — у такий спосіб автор підкреслює міру ознаки певного явища й засвідчує специфіку часово-просторових модифікацій фразем у спонтанній мові гуцулів.

Привертають увагу й модифіковані ФО, розширення структури яких відбувається внаслідок конструювання нових висловів, що включають лише певний компонент загальноновживаної фраземи, а також зберігають її зміст та загальний образ, а саме: — ...*Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда...* (СД: 122) — пор.: *три мішки гречаної вовни* ‘багато зайвого, несерйозного, несуттєвого; небилиці’ [СФУМ: 398]. У трансформованому фразеологізмі засвідчено діалектизм *бесаги* ‘подвійна торба; сакви’ [СУМ I: 167], що увиразнює етносемантику в комунікатах, характерних для населення Галичини.

Відзначаємо фраземи, у будові яких відбулося схрещування двох або кількох ФО. Такий прийом трансформації науковці називають контамінацією, «за допомогою якої нова ФО постає внаслідок накладання одна на одну вже наявних» [5: 127], наприклад: сплакати на нитку (пор.: виплакати (сплакати) очі ‘довго і часто плакати’ [СФУМ: 80] та до нитки ‘наскрізь, повністю, зовсім’ [СФУМ: 434]): ...*а Тонця, Антоніна моя найменша, сплакалася на нитку* (СД: 224); тугу на цілий світ наводити (пор.: на весь світ ‘усім’ [СФУМ: 632] та сіяти (наводити) паніку ‘мимоволі чи свідомо створювати стан тривоги, розгубленості’ [СФУМ: 652]): [Юстина:] — *А я уже не така молодюська, щоби за мене тугу на цілий світ наводити* (Н: 249). Наведені приклади засвідчують характерне для усної розмовної мови, стилізованої в прозовому тексті, явище контамінації різних за значенням та за формою фразем, що відбувається в умовах посилення емоційного стану мовця.

Різновидом авторської трансформації є поєднання прийомів трансформації: прийом субституції та розширення, що відображає колоритність буковинського розмовного мовлення, на кшталт: дістати доброї петрушки (пор.: дістати прочухана ‘бути битим, покараним за якусь провину’ [СФУМ: 207]): *Вона і за ксьонза колись дістала від тата доброї петрушки* (СД: 17); розлазилися по тілу мурашині орави хоті й нетерпіння

(пор.: *мурашки бігають (лізуть) по спині (по тілу)* ‘хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття’ [СФУМ: 411]): *...найбільше — вечір у вечір, як лиш розлазилися по тілу мурашині орави хоті й нетерпіння* (Н: 190) — засобом стилізації розмовності ФО є діалектизм *хить* ‘бажання, прагнення здійснити, виконати щось, домогтися чогось’ [СУМ XI: 75].

Саме така фраземіка з джерел народної мови у прозі Марії Матіос найкраще відтворює світ почуттів, мовомислення персонажів з народу, етнічну самоідентифікацію мовця. Зафіксовані т. зв. фразеологічні новотвори утворюють мікрогрупи з такою семантикою:

а) фізичний стан людини: *упасти в лежу* ‘летаргічний сон’: *...ні з якими людьми ще не траплялося такого дива, щоб здорова з вечора людина на ранок упала в лежу, три роки лежала снопом...* (Н: 37); *кров нагла залила* ‘стався інсульт’: — *Корниля кров нагла залила? Залила. По-вашому інсульт називається* (Н: 236). Як бачимо, автор у тексті сам дає пояснення ФО;

б) дія, спосіб, міра та ознака дії (вчинку): *вигрівати крижками лавиці* ‘постійно, довго сидіти на одному місці’; *зігрівати безкостими язиками роти* ‘багато говорити про щось неістотне, пусте’; *чорнонебі від брехень роти* ‘хто-небудь дуже брехливий, злий’: *...гречні газдині... вигрівуючи гарячими крижками гладенькі прицерковні лавиці, та зігрівуючи безкостими язиками свої невтомні і чорнонебі від брехень роти* (СД: 92). Поруч із власне діалектною фраземою вжито ще дві субстивовані ФО, в такий спосіб інтенсифіковано зміст висловлювання; *з’їли Цвичка без олії* ‘знищити когось’: *Був один розумний, що правду казав — Іван Цвичок. Та нема Цвичка. З’їли Цвичка без олії* (СД: 181) — компонент без олії підсилює міру вияву ознаки; *робити до ряду* ‘все як треба, як годиться’: *А тепер тебе вчу, абись знала, що робити до ряду, коли мені прийде час умирати* (Н: 241); *впасти пляцком* ‘завмерти від приємного відчуття’, *жити лежма до скону* ‘ледарювати’: *...знову обцілював, дивлячись в очі так ясно й невинно, що можна було впасти пляцком і лишитися жити лежма до скону* (БР: 23); *буки (палиці) грають як не „гуцулку”, то „аркан”* ‘дуже бити, карати когось’: *... румунські буки грають йому як не «гуцулку», то «аркан», та все по гузиці, та все по вже синій від польських палиць гузиці* (СД: 106) — до складу ФО входять назви гуцульських танців („гуцулка”, „аркан”); *хробак в глиниці точить* ‘про мертвого’; *перебирати руками біду* ‘бідно жити, бідувати’: — *Але, видиш, я ще свою біду перебираю руками, а його хробак давно в глиниці точить...* (Н: 222); *на три дівки-відданиці* ‘дуже багато одягу’: *...у бездітної Калинички було стільки своєї одежі, що стачило би на три дівки-відданиці* (СД: 151); *до вибору й до кольору* ‘багато різного одягу’: *Але речі в дорогу ладують іміджмейкери і модельєри, щоби було до вибору й до кольору...* (БР: 143);

в) про смерть, померлих: *спокійнитися тихонько* ‘легко померти’: *Нічого його не боліло, а спокійнився тихонько, як і не було* (Н: 248); *давати (перед моєї душі) за „простибі”* ‘давати поману за померлим’: *А як*

котромусь буду снитися — *дайте за «простибі»*. Не шкодуйте *перед моєї душі за «простибі» давати* (Н: 249);

г) про поведінку: *купитися на мужеські руки* ‘повірити, потрапити під вплив чоловіка’: — *Дивися, аби ти не купилася на мужеські руки...* (СД: 66);

д) фізіологічні процеси, пов’язані з вагітністю: *скинути дитину* та синонімічна ФО *збігла дитина* ‘стався викидень; втратити дитину’: — *То та годованка-приймачка скидала всі свої діти, як кобила неугодного йому вершника* (СД: 183); — *У мене сьогодні збігла дитинка* (Н: 13); *вийти порожню* ‘бути бездітною; не могли завагітніти’: *Тож же вийшла порожня, як діряве відро, вік свій доживати* (СД: 183); *находять злоги* ‘наближаються пологи, починаються потуги’: — *Ні, ви подумайте лишень собі: жінку находять злоги, а ніхто не знає* (СД: 94); *зайти в передчасну тяж* ‘завагітніти до заміжжя’: *Газдівські дівки не годні приховати від людських очей, що зайшли в передчасну тяж* (СД: 93); *ходити тяжкою* ‘бути вагітною’: *Юр’яна щороку ходила тяжка* (Н: 8);

е) сімейний стан: *вibrатися з-під вінка* ‘після одруження’: ...буває: *не встигне дівка з-під вінка вibrатися, а вже на очі стає розкоса, як по мужчинських лицях застрягає...* (СД: 91). Стилiстичного ефекту звучання усного живого слова письменника досягає поєднанням у реченні кількох фразеологізмів — місцевого та двох трансформованих;

є) відносини між людьми: *злягатися з кимось, законитися з кимось, обертатися коло когось* ‘вступати в інтимні стосунки’: ...*ти будеш злягатися із кимось на моїх очах* (БР: 131); — *...це правда, що Їлена законилася цієї ночі з Цвичком?* (СД: 41); — *Щось ви такі, Василюк, як би дві ночі коло Цвичка оберталися...* (СД: 41);

ж) зовнішність людини: *повна пазуха (з повною пазухою)* ‘великі жіночі груди’: ...*з незвично повною пазухою і дещо притлумленим, чи, може, заспокоєним, блиском очей* (СД: 95);

з) характерні риси, розумова діяльність людини: *дурний до роботи, лютий до роботи* ‘бути надто працьовитим’: *Він до роботи дурний: дотепер по людях ходить* (СД: 96); — *...що ти якась така люта до роботи?!* (Н: 117); *на всі дванадцять пальців* ‘вища міра оцінки здібностей, таланту людини’: *Той газда ...був не тільки великим дідичем — на всі дванадцять пальців майстром...* (СД: 104); *крутити юра* синонім до *грати дурника, грати вар’ята* ‘ухилитися від будь-чого’: *А Паращина крутила юра...* (Н: 91); *корона не впаде* ‘не втратити гонору’: *Але й справді, корона з неї не впаде, коли приміряє одіж* (Н: 142); *чинитися недоробленою* ‘видавати себе за нерозумну’: *Чинитися недоробленою чи такою, нібито її мама маковинням поїла* (Н:123) у цьому ж реченні є синонімічна ФО *поїти дитину маковинням; ні дві-ні три* ‘нічого не розуміти’: *Я уже й не зрозуміла ні дві-ні три: хто з нас дурний, а хто розумний...* (СД: 30); *...баба-челядина не від війни і у воєнній ділі не розуміє ні дві — ні три* (СД: 135);

і) місце розташування чого-небудь: *у дідька за пазухою, де дідько каже „добраніч”* ‘дуже далеко, у далекому або небезпечному місці’: ... *Черемошне тулилося у дідька за пазухою* (СД: 105); *Дехто цілими сім’ями*

перебирався у гори, де хіба що лиш дідько каже «добраніч» (СД: 133); *поза Йорчиху, до Йорчихи* ‘місце поховання, кладовище’: — *Вже ближиться нам до Йорчихи дорога* (СД: 185). Йорчиха — жінка, що жила на краю села, біля кладовища, тому сільські жителі асоціюють смерть з місцем проживання Йорчихи.

Стилістично виразний складник фраземіки ідіостилю Марії Матіос — прислів'я та приказки, відмінність між якими й досі не встановлена. Л.Г. Скрипник зазначає, що «у зв'язку з тим, що обидва жанри народно-розмовних ФО усе-таки не мають чітко окреслених структурних ознак, не відзначаються різкою відмінністю у художньо-образному плані чи в лексичному складі, доводиться у багатьох випадках користуватися загальною формулою „прислів'я і приказки”» [7: 38]. За допомогою цих засобів стилізації розмовності письменниця змальовує та відтворює мудрість народу, його думки-судження, багатовікові спостереження. В аналізованих творах конструкції *кажуть; люди кажуть; недурно, непусто кажуть* засвідчують тісний зв'язок усно-розмовних фразем із народним джерелом, напр.: *Недурно кажуть: півсвіту скаче — півсвіту плаче* (Н: 153). *Непусто люди кажуть: нема щастя змалку, то й до останку* (СД: 112).

Зафіксовані у творах письменниці прислів'я та приказки репрезентують певні сегменти етнонаціональної мовної картини світу гуцулів, сповідувані у певному мовно-культурному середовищі моральні цінності (*Людська зависть — гірше, як слабкість* (СД: 181); підкреслюють складні умови життя різних соціальних прошарків (*Вдовиний хліб — гіркий хліб, а життя — ще гіркіше* (Н: 95); *Бідний іде селом, ніхто не плює йому вслід, багатий іде — ніхто не скидає капелюха* (Н: 246); виражають ставлення до потойбічного світу та всього, що з ним пов'язано (*Смерть жарту не любить!* (Н: 137); *Мертві сорому не мають* (Н: 249); відображають віру в долю людини (*Коли на смерть, — то на смерть а хоч би'сь закрився в пивниці, а як на життя, то на життя* (Ав: 21); *А воно як на смерть — то хоч у мішок сховайся, а воно тебе знайде* (Н: 240); відтворюють життєві позиції, поведінку (*Дружба дружбою, а хвіст набік* (БР: 77); *Жарти жартами, а хвіст — набік* (Н: 131); *Брат за брата, а бринза — за гроші* (БР: 77); *Часи — часами, а судьба — судьбою. Біда від часу не залежить* (СД: 135). Ці оригінальні прислів'я та приказки своєю образністю та виразністю надають стилізованому усно-розмовному мовленню персонажів емоційної наснаги й національного колориту.

Характерною особливістю щоденного мовлення гуцулів є своєрідні висловлення-присягання, які теж відносимо до фразеологізмів: *Бігме Боже, нібито на весіллі «гуцулку» гуляє...* (СД: 27); — *Христом-Богом клянуся, що не знав!* (Н: 28). Персонажі Марії Матіос дуже часто апелюють до Бога, що засвідчує їхню побожність, богобоязливість, а також характерні комунікативні традиції.

Дещо інший характер мають фраземи — „прокльони” лайливого змісту, як-от: *...а він усе ж не каліка... шляк би го був трафив ще в моїй утробі, як мені дні коротає тою горілкою, згорів би був...* (СД: 5); — *Язык би ваш чи-*

ряками обкинуло, Штефко, яке пусте пророкуєте (СД: 94); — *Аби бодай не зігнула, аби громом кидало тій, що таке мені поробила, аби пси кістки її не визбирали, аби спокійнилася тоді, коли піду їй прощу казати...* — *голова Оксана перед пониклою свекрухою посеред двору ...* (Н: 217); — *І щоби тебе кров нагла залила, й гробом би тобі кидало* (Н: 236); — *Аби'х так до завтра дочекала, як кажу неправду!* (СД: 81). Ці ФО виразно відтворюють почуття персонажів (обурення, невдоволення, роздратування), що вони їх переживають у певних ситуаціях.

Отже, фразеологізми є виразною ознакою стилізації розмовності у мовотворчості Марії Матіос. Ресурс фразеології у творах письменниці представлено як загальнономовними, так і т. зв. трансформованими, місцевими та авторськими фраземами. Саме в них узагальнено культуро-й мовотворчу діяльність народу, розкрито естетичні та моральні уявлення гуцульських та буковинських мовців, що стали прототипами персонажів у прозі письменниці.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- СД — *Matioc M.* Солодка Даруся / Марія Матіос. — Львів : ЛА «Піраміда», 2007. — 188 с.
- Н — *Matioc M.* Нація / Марія Матіос. — Львів : ЛА «Піраміда», 2007. — 256 с.
- Ав — *Matioc M.* Вирвані сторінки з автобіографії / Марія Матіос. — Львів : ЛА «Піраміда», 2011. — 368 с.
- БР — *Matioc M.* Бульварний роман / Марія Матіос. — Львів : ЛА «Піраміда», 2003. — 188 с.
- СУМ — Словник української мови : в 11-ти т. / [ред. кол. : акад. УН УРСР І.К. Білодід (голова) та ін.]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.
- СФУМ — Словник фразеологізмів української мови / [уклад. : В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук та ін.; відп. ред. О.В. Винник]. — К. : Наук. думка, 2008. — 1104 с. — (Словники України).

1. *Григораши А.М.* Письменник і фразеологізм / А.М. Григораши // *Культура слова*. — 1980. — Вип. 18. — С. 76–78.
2. *Гуйванюк Н.В.* Особливості розмовного синтаксису у творах Ольги Кобилянської / Ніна Гуйванюк // *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б.І. Бунчук*. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. — Вип. 475–477 : *Слов'янська філологія*. — С. 7–15.
3. *Дудик П.С.* Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. — К. : Наук. думка, 1973. — 285 с.
4. *Єрмоленко С.Я.* Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. — К. : Довіра, 1999. — 431 с.
5. *Пономарів О.Д.* *Стилiстика сучасної української мови [Пiдручник] / Олександр Пономарiв*. — Тернопiль : Навчальна книга — Богдан, 2000. — вид. 3-тє, прероб. i доп. — 248 с.
6. *Селiванова О.О.* Нариси з української фразеології : психокогнітивний та етнокультурний аспекти / О.О. Селіванова. — К. ; Черкаси : Брама, 2004. — 276 с.
7. *Скрипник Л.Г.* Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. — К. : Наук. думка, 1973. — 280 с.
8. *Чабаненко В.А.* Стилiстичне увиразнення фразеологiзмiв / В. А. Чабаненко // *Українська мова i лiтература в школi*. — 1981. — № 9. — С. 60–62.

Статтю отримано 15.03.2014.

Maria Tsurkan
Chernivtsi

GENERAL LINGUISTIC AND AUTHORIAL PHRASEOLOGICAL UNITS
IN MARIA MATIOS'S PROSE

The article deals with the problem of the use of phraseological units as the stylistic means of speech in fictional literature. It also gives the description of general linguistic and authorial phraseological units used in the works of Maria Matios.

Key words: category of speech, phraseological unit, literature of Maria Matios, general linguistic phraseological units, authorial phraseological units, transformation of phraseological units.

Мовна мозаїка

ПРЕЗЕНТУЄ — це не РЕПРЕЗЕНТУЄ

Останнім часом на сторінках української преси, у професійному писемному та усному мовленні почали широко вживати дієслово **презентувати** і утворений від нього дієприкметник **презентований** зі значенням, відмінним від того, з яким вони узвичаєні в українській мові. В одинадцятитомному Словнику української мови значення дієслова **презентувати** було витлумачене як 'передавати що-небудь у власність як подарунок; дарувати', причому воно подане із стилістичною позначкою, *заст., розм.* (СУМ, VII, 532). У такому значенні це дієслово зафіксоване в мові української художньої літератури, пор.: *Пан Войський не візьме того собі у гнів, Як перся я йому уклінно презентую* (М. Рильський). Словотвірво воно пов'язане з іменником латинського походження *презент*, пор.: *Двічі на тиждень провідував [Макар] Зою Артемівну. І завжди привозив у презент, що мав на хуторі* (П. Кочура).

Нове значення дієслова **презентувати** 'публічно представляти що-небудь нове, те, що недавно з'явилося чи було створено' сформувалося під впливом запозиченого іменника **презентація**, що зафіксував "Великий тлумачний словник сучасної української мови" (уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К., 2005. — С. 1105). Слово **презентація** спочатку вживалося в українській мові як фінансовий термін зі значенням 'подання, вручення переказного векселя особі, яка зобов'язана сплатити по ньому' (Словник іншомовних слів за ред. О. С. Мельничука. — К., 1974. — С. 542), а згодом воно розширило свою сполучуваність з іменниками, серед яких **книжка, видання, кінофільм, виставка** тощо, унаслідок чого в нього розвинулося теперішнє нове значення. Цей іменник почали активно використовувати в культурному та науковому житті України для найменування публічних зібрань, присвячених ознайомленню з чимось новим, інформуванню про новий важливий здобуток, представленню чогось новоствореного — книжки, кінофільму, виставки, організації тощо. Напр.: *Відбулася й презентація українського кіноархіву — Національного центру Олександра Довженка* (Дзеркало тижня, 10.09.2012). Як бачимо, у дієслові **презентувати** розвинулося нове значення під впливом іменника **презентація** у зв'язку з потребами культурної практики. Особливо активно вживаний із цим новим значенням дієприкметник **презентований**, що передає його як 'представлений широкому загалу, оприлюднений', пор.: *На Канському фестивалі нинішнього року був презентований франко-український фільм "Дніпровський крокодил"* (Дзеркало тижня, 25.02.2011). З'явився вже й іменник **презентант** на означення особи, що презентує, представляє себе чи свій продукт, напр.: *Презентант повинен так підготувати свій виступ, щоб кожна частина мала свій фрагмент змісту, який не повторюється* (<http://aliveinter.net/ukr/referat>). Крім новітнього семантичного впливу слова **презентація** на **презентувати**, спостерігаємо помилкове вживання цього дієслова замість **репрезентувати**, пор.: *Творчість художника презентувала* (правильно: **репрезентувала**) *гогочасне образотворче мистецтво* (з газети). Хоч названі дієслова і мають латинські корені (пор. від лат. *representatio* — наочне зображення, *praesento* — передаю, вручаю), але вони не рівнозначні. **Репрезентувати** уживають в українській мові зі значенням 'бути представником кого-, чого-небудь і від когось, чогось; представляти; бути виразником якихось поглядів' (СУМ, VIII, 511), напр.: *Категорія темпоральності репрезентує систему значень, які в онтологічному сенсі співвіднесені із поняттям часу* (В. Барчук); *... вони [деякі політичні об'єднання] намагаються реалізувати модель держави, яка репрезентує погляди лише частини населення* (Віче, 02.1993). Утворений від нього дієприкметник **репрезентований** означає 'представлений чим-, ким-небудь реально', напр.: *Іншим параметром контрастивної синтагматики зіставлених дієслівних систем слугував їхній реченнєвотвірний потенціал, репрезентований системою типових моделей простих речень дієслівної будови...* (Н. Іваницька). Спільнокореневі з дієсловом **репрезентувати** іменники **презентація, репрезентант** передають відповідно значення 'наочне представлення кого-, чого-небудь і від когось, чогось' (напр.: *Створивши міжнародну асоціацію українців, ми... вийшли на якісно новий рівень комунікації з іншими культурами і репрезентації своєї* (Літературна Україна, 3.08.1989) та 'представник кого-, чого-небудь' (напр.: *Означено-особові речення як репрезентанти стильової економності* (І. Завальнюк).

Отже, у сучасній українській літературній мові дієслова **презентувати** і **репрезентувати**, дієприкметники **презентований** і **репрезентований**, іменники **презентація** і **репрезентація**, **презентант** і **репрезентант** розрізняються за своїми значеннями, тому не можуть бути взаємозамінними. **Презентувати, презентація, презентований** означають 'публічно представляти щось нове, ознайомлювати з якимсь новим вагомим здобутком', тоді як **репрезентувати, репрезентація, репрезентований** — 'бути представником кого-, чого-небудь і від когось, чогось; представляти; бути виразником якихось поглядів'.

Катерина Городенська